

Agricultural funds and the role of Iranian farmers in the Ferdowsi Shahnameh*

Fatemeh jamali ¹

Abstract

1. Introduction

Persian literature should be considered a rich source of terms related to science and various disciplines such as: art, sociology, agriculture, medicine and astronomy. One of these multidisciplinary treasures is the Shahnameh, which is a quantitative and qualitative analysis of the terms related to the Agriculture of the Iranian people in this work. These vocabulary are seen in almost all Shahnameh stories, either directly or indirectly. According to the studies carried out in this study, it is found that Ferdowsi has sung the Shahnameh in the belly of events in Iranian society, although in some of his stories mythology has a prominent and prominent manifestation and has distanced itself from history, again in those stories the vocabulary of agriculture appears in a special way. This is why it is necessary to examine and analyze these vocabulary in the poems of Ferdowsi.

2. Methodology

* **Article history:**

Received 10 March 2022

Received in revised form 25 March 2022

Journal of Iranian Studies, 21(41), 2022

Accepted 20 April 2022

Published online: 25 April 2022

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Assistant Professor, Department of Persian literature, Payame Noor University, Tehran, Iran. E-mail: Dr.jamali@pnu.ac.ir

In order to achieve the objective of the research, all the sources related to the agricultural profession were extracted throughout this huge work, in the seven categories; people active in the field of Agriculture, main and by-products of Agriculture, places related to the field of Agriculture, fundamental elements of the field of Agriculture, Livestock and other animals related to agriculture, agricultural tools, other words of the field of Agriculture were divided. Then the results were presented in the form of quantitative graphs by explaining each with examples.

These examples showed that the elements and sources of Agriculture in the Shahnameh are sometimes used directly, sometimes indirectly, in the form of allegories or other aesthetic arrays of the language, in the expression of a fictional or historical subject, and sometimes even in a reminder.

3. Discussion

Ferdowsi has expressed most of his issues in the form of stories. These stories, taken from ancient mythology or historical narratives and popular culture, contain the basic message of the Shahnameh and Ferdowsi. Among these, many points of people's lives, their careers and their thoughts are expressed in the form of these stories and poems of Ferdowsi. The coverage of people, food and beverages, animal husbandry, games, correspondence, tools of war and instruments played in ceremonies and martial arts are among the issues addressed in the poems of Ferdowsi. Among them, the agricultural profession and related issues, with high frequency, appear in the Shahnameh. This is not so strange, of course, because one of the most prominent aspects of people's lives and important occupations of the time of the Shahnameh and before that was agriculture. So farmers and peasants had a large share of the population of that day's Iranian society. This role has continued even with the growth of technology

and industrialization of Iranian societies today. Given the importance of Agriculture in the minds and lives of Iranians since ancient times, this study examines and analyzes its various aspects in the Ferdowsi Shahnameh.

What we are referring to in this study as agricultural funds and resources is: agricultural crops, cattle, cultivation sites, agricultural water resources, as well as individuals who deal directly or indirectly with agriculture. The way Ferdowsi is expressed varies in the use of agricultural terms and phrases in the stories of the Shahnameh. He has used linguistic and literary abilities in this work. In fact, Ferdowsi has sung the Shahnameh with a mythical approach to most of the stories of the Shahnameh, with a realistic view in which agriculture plays a prominent role. Therefore, the study of agricultural funds is important in the poet's poems.

Throughout the Shahnameh, *abiyati* appears, in which Ferdowsi refers to the topic of Agriculture and related topics directly or indirectly. In fact, belonging to the peasant community and the village of Ferdowsi and living in the village at some point in his life has played a significant role in using the vocabulary related to the village and various agricultural aspects in his poems. In this study, we will examine the vocabulary of Agriculture in the Shahnameh by reviewing the poems and examining the vocabulary related to the topic of Agriculture in the Shahnameh, first to categorize these vocabulary and other to find the abundance of these vocabulary in the Shahnameh. To do this, after studying and examining the evidence of the example, one can examine and analyze the elements and sources related to the field of Agriculture that have been used more in the Shahnameh, into several categories, and each of these titles and sources separately. This division is expressed as:

1. People active in agriculture (farmers, peasants, Mills)

2. Main and by-products of Agriculture (cereals, fruits, saffron, cotton, honey, wool, bark,...)
3. Places related to the agricultural sector (garden, farm, garden, village, village,...)
4. The basic elements of Agriculture (soil, water ,wells, springs, trees)
5. Livestock and other animals related to agriculture (cattle, horses, bovines, rabbits, goats, sheep,...)
6. Agricultural tools
7. Other agricultural terms

In the agricultural products sector, the words bread with an abundance of 75 times, leather 61 times and saffron with 33 repetitions rank first to third, and the paste with one case is at the lowest point. The abundance of saffron was due to the cultivation of this crop in eastern parts of Iran.

As mentioned earlier, the horse has a high volume in the poems of Ferdowsi, and the word in the form of a horse or spa with 652 repetitions is very far from other animals mentioned in the Shahnameh. Among the grains mentioned in the Shahnameh, wheat has a significant difference with other grains, which shows the importance of bread among the people of that time and other times of our country. Because the predominant food of the people in the past was bread, and the existence of countless proverbs about this shows the value of wheat among the people, especially the lower classes of society.

Among the basic agricultural factors that are the basis of this activity, land with 1260 with repetition is a record holder, followed by the word water with 868 repetitions and then soil with 592 repetitions in the next ranks.

Among the agricultural places, the garden is at the top with a significant difference of 123 repetitions, because the garden has been

a place for cultivation and work as well as recreation and leisure time since ancient Iran.

4. Conclusion

After statistical analysis of samples on the functioning of agricultural funds in the Shahnameh The following results were obtained:

1. The study of agricultural funds of the Shahnameh is important in that Ferdowsi has widely used the vocabulary related to this field in his work. The reasons for this include the peasant and the villagerization of the poet, the great importance of Agriculture in the period of the life of Ferdowsi, the occurrence of most of the Shahnameh stories in natural environments and related to the field of Agriculture, the employment of a large part of the people in that period to the field of Agriculture and its related affairs, the role of Agriculture in supporting the troops in wars in terms of supplying food, transportation.
2. Agriculture has been an important part of the life of the ecological period of paradise, and a high percentage of the people of that time were engaged in cultivation and work. Food production and the dependence of people's lives on the existence of agricultural products, as well as the use of agricultural and livestock by-products such as wool, hair, cotton, wood, skin, bone, oil and seeds and plants used in the dyeing industry, have played a key role in this field.
3. Ferdowsi had a thorough understanding of Agriculture and related fields, because he was a villager himself, and he understood agriculture and living in the cultivation environment and working and living in that space, and he knew its products, tools and animals well.
4. Ferdowsi has used the vocabulary related to agricultural tools, products and places well in the composition of the Shahnameh, and these vocabulary are high in the poetry of Ferdowsi due to the fact that most of the stories and events of the Shahnameh pass outside the cities and near the agricultural lands and gardens and gardens.

5. In almost all the stories of the Shahnameh, we look at the vocabulary of the agricultural field, whether it's stories that have a high Martial and epic aspect, stories that dominate the romantic and emotional aspects, or stories that tell historical and mythological events.

6. Finally, by looking at statistics and by categorizing these words into several groups, we get a more comprehensive understanding of the diversity and abundance of these words in the Shahnameh.

Keywords: Ferdowsi, Shahnameh, Iranian profession, agriculture, products.

How to cite: Jamali, Fatemeh.(2023). Agricultural funds and the role of Iranian farmers in the Ferdowsi Shahnameh. *Journal of Iranian Studies*, 22(43), 1-30. <http://doi.org/00000000000000000000>

واکاوی وجوه کشاورزی و نقش کشاورزان ایران زمین در شاهنامه فردوسی*

(علمی - پژوهشی)

فاطمه جمالی (نویسنده مسئول)^۱

چکیده

متون ادب فارسی را باید منبعی غنی از اصطلاحات مربوط به علوم و رشته‌های گونه‌گون نظیر: هنر، جامعه‌شناسی، کشاورزی، طب و نجوم به شمار آورد. یکی از این گنجینه‌های چنددانشی؛ شاهنامه است که جستار حاضر به استخراج و تحلیل کمی و کیفی مصطلحات مربوط به کشاورزی قوم ایرانی در این اثر می‌پردازد. این واژگان به‌طور تقریبی در همه داستان‌های شاهنامه، به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم دیده می‌شود. براساس بررسی‌های انجام شده در این پژوهش، دریافت می‌شود که فردوسی، شاهنامه را در بطن رویدادهای جامعه ایران سروده است، هرچند که در برخی از داستان‌های اسطوره‌پردازی، نمود شاخص و برجسته‌ای دارد و از تاریخ فاصله گرفته است، باز در آن داستان‌ها واژگان کشاورزی به‌صورت ویژه‌ای پدیدار است. از این روست که بررسی و تحلیل این واژگان در اشعار فردوسی ضرورت می‌یابد. به منظور تحقق هدف پژوهش؛ تمامی مصادیق مربوط به پیشه کشاورزی در سراسر این اثر عظیم استخراج شده، در دسته بندی هفت گانه؛ مردم فعال در حوزه کشاورزی، محصولات اصلی و جانبی کشاورزی، مکان‌های

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۸/۰۲ تاریخ ویرایش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۱۱/۳۰ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۱۱/۳۰

DOI: 10.22103/JIS.2021.16644.2086

مجله مطالعات ایرانی، سال ۲۲، شماره ۴۳، بهار و تابستان ۱۴۰۲، صص ۵۷-۸۷

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی

حق مؤلف © نویسندگان

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: Dr.jamali@pnu.ac.ir

مرتبط با حوزه کشاورزی، عناصر بنیادین حوزه کشاورزی، دام‌ها و دیگر جانوران مرتبط با کشاورزی، ابزار کشاورزی، سایر واژه‌های حوزه کشاورزی تقسیم شد. سپس با تبیین هریک به همراه شواهد مثال نتایج در قالب نمودارهای کمی دقیق ارائه شد.

واژه‌های کلیدی: فردوسی، شاهنامه، پیشه ایرانیان، کشاورزی، محصولات

۱. مقدمه

شاهنامه ارزش ادبی و فرهنگی و قومی بسیاری دارد و همواره پشتوانه زبان و ادب پارسی و منبع غنی آداب و رسوم و سنتها و فرهنگ ایرانی بوده است. تا آنجا که این اثر حاوی ادب و دانش را، «حماسه ملی ایران به زبان فارسی» می خوانند. (ر.ک: حمیدیان، ۱۳۹۳: ۶)

فردوسی بیشتر مسائل مورد نظرش را در قالب داستان بیان کرده است. این داستان‌ها که برگرفته از اساطیر کهن یا روایات تاریخی و فرهنگ عامه است، حاوی پیام اساسی و کلی شاهنامه و مورد نظر فردوسی است. در این میان بسیاری از نکات زندگی مردمان، زندگی و پیشه و پندارشان، در قالب همین داستان‌های و اشعار فردوسی بیان شده است. پوشش مردمان، خوراکی‌ها و نوشیدنی‌ها، شیوه پرورش و نگهداری حیوانات، بازی‌ها، نامه‌نگاری‌ها، ابزارآلات جنگی و سازهایی که در مراسم بزمی و رزمی نواخته می‌شده از مسائلی است که در اشعار فردوسی به آنها پرداخته شده است. در این میان پیشه کشاورزی و موضوعات مرتبط، با بسامد بالایی در شاهنامه پدیدار است. این امر البته چندان غریب نمی‌نماید؛ زیرا یکی از وجوه بارز زندگی مردمان و مشاغل مهم زمان سرایش شاهنامه و پیشتر از آن، کشاورزی بوده است. به‌طوری که کشاورزان و دهقانان سهم زیادی از جمعیت جامعه آن روز ایران را به خود اختصاص داده بودند. این نقش حتی با رشد تکنولوژی و صنعتی شدن جوامع ایران امروز، تاکنون نیز ادامه یافته است. با توجه به اهمیت کشاورزی در ذهن و زندگی ایرانیان از قدیم تاکنون، این پژوهش به بررسی و تحلیل وجوه مختلف آن، در شاهنامه فردوسی می‌پردازد.

آنچه در پژوهش حاضر از آن به عنوان وجوه و مصادیق کشاورزی یاد می‌کنیم عبارت است از: محصولات کشاورزی، چهارپایان، مکان‌های کشت، منابع آب کشاورزی، همچنین اشخاصی - که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم با کشاورزی سروکار دارند. شیوه بیان فردوسی در به کارگیری واژه‌ها و اصطلاحات حوزه کشاورزی در داستان‌های شاهنامه متفاوت است. او در این کار از قابلیت‌های زبانی و ادبی بهره گرفته است. در واقع فردوسی همزمان با آنکه با رویکردی اسطوره‌ای به اغلب داستان‌های شاهنامه به سرایش آن پرداخته، با نگاهی واقع‌گرایانه که در آن کشاورزی نقش برجسته‌ای دارد، شاهنامه را سروده است. از این رو بررسی وجوه کشاورزی در اشعار این شاعر اهمیت می‌یابد.

صفا در تاریخ ادبیات خود، درباره خاندان فردوسی بر این باور است که: «خاندان فردوسی صاحب مکنت و ضیاع و عقار بود. این مطلب از اشارات مختلف تاریخی و اقوال گوینده در موارد متعدد نیز مدلل و ثابت می‌گردد.» (صفا، ۱۳۵۱: ۴۶۲). به گفته نظامی عروضی؛ «استاد ابو القاسم فردوسی از دهاقین طوس بود از دیهی که آن دیه را باژ خوانند و از ناحیت طبران است. بزرگ دیهی است و از وی هزار مرد بیرون آید. فردوسی در آن دیه شوکتی تمام داشت چنان که به دخل آن ضیاع از امثال خود بی نیاز بود.» (عروضی، مقاله دوم: بخش ۱۱). که منظور از دهاقین و دهقان در مورد فردوسی طبقه فرهنگی بودند که رسالت خود را انتقال گذشته پرافتخار ایران به نسل‌های آینده می‌دانستند. نیز رضازاده درباره خاندان این شاعر معتقد است: به حکم بعضی اشعار شاهنامه و اخبار دیگران فردوسی در قسمت نخستین عمر از دهقانان طوس بوده و زندگانی آسان و فارغی داشته چنانکه در ضمن شکایت از پیری و نداری اشاره به نشاط و نازپروردگی و برتر روزگار جوانی می‌کند. دهقان بوده زمین زراعتی داشته معیشتش به راحتی می‌گذشته و خود در طابران طوس در باغی اقامت می‌کرده و در آن باغ یار و ندیم داشته و فراغت و صفایی نصیبش بوده و در آن حال شعر می‌سروده است و این معنی از ابیاتی مانند آن - چه در داستان بیژن و منیژه آورده و از باغ و جویبار مسکن خود سخن گفته پیداست.

به منظور تحقق هدف پژوهش؛ نخست تمام ابیاتی که به نوعی مرتبط با کشاورزی بود استخراج شد. سپس به دسته بندی و تحلیل شواهد مثال پرداختیم. واکاوی این نمونه ها نشان داد: عناصر و مصادیق کشاورزی در شاهنامه گاه به صورت مستقیم و گاه به صورت غیرمستقیم و در قالب تمثیل یا دیگر آرایه های زیبایی شناسانه زبان، در بیان موضوعی داستانی یا تاریخی و حتی گاه پندآموز به کار گرفته شده است.

۲. پیشینه پژوهش

با بررسی های صورت گرفته در پایگاه های مهم و معتبر تحقیقات علمی، پژوهش مشابهی در این زمینه یافت نشد تنها در یکی دو وبلاگ غیرآکادمیک مطالبی ژورنالیستی با عناوین «باغ و بوستان در شاهنامه و هویت ایرانی» و «باغ و باغداری در شاهنامه فردوسی»؛ نوشته ای از منیژه ملکی ریزی به دست آمد که به صورت کوتاه و گزارش گونه به ذکر نمونه هایی از کاربرد باغ و درخت در شاهنامه اشاره کرده بود. براین اساس؛ پژوهش حاضر را می توان نخستین گام تحقیقی و روشمند در این حوزه به شمار آورد.

۳. بحث و بررسی

در سراسر شاهنامه ابیاتی پدیدار است که فردوسی در آنها به موضوع کشاورزی و مضامین مرتبط با آن به طور مستقیم یا غیرمستقیم اشاره کرده است. در واقع تعلق داشتن به جامعه دهقانان و روستازاده بودن فردوسی و زندگی در روستا در مقطعی از زندگی اش در به کار بردن واژگان مرتبط با روستا و وجوه مختلف کشاورزی در اشعارش نقش بسزایی داشته است. در این پژوهش برآنیم تا با بازخوانی اشعار و بررسی واژگان مرتبط با موضوع کشاورزی در شاهنامه، نخست به دسته بندی این واژگان پردازیم و دیگر آنکه فراوانی این واژگان را در شاهنامه دریابیم. برای این کار پس از مطالعه و بررسی شواهد مثال می توان عناصر و مصادیق مربوط به حوزه کشاورزی را که در شاهنامه بیشتر به کار رفته اند، به چند دسته تقسیم و هر کدام از این عناوین و مصادیق را جداگانه بررسی و تحلیل کرد. این تقسیم بندی به این صورت بیان می شود:

۱. مردم فعال در حوزه کشاورزی (کشاورز، دهقانان، آسیابان)
۲. محصولات اصلی و جانبی کشاورزی (غلات، میوه‌ها، زعفران، پنبه، عسل، پشم، پوست، ...)
۳. مکان‌های مرتبط با حوزه کشاورزی (باغ، کشتزار، بوستان، ده، روستا، ...)
۴. عناصر بنیادین حوزه کشاورزی (خاک، آب، چاه، چشمه، درخت)
۵. دام‌ها و دیگر جانوران مرتبط با کشاورزی (گاو، اسب، گاو میش، خروس، بز، گوسفند، ...)
۶. ابزار کشاورزی (داس، خیش)

۱-۳. مردم فعال در حوزه کشاورزی

۱-۱-۳. کشاورز

این واژه در چند جای شاهنامه به چشم می‌خورد و شاعر در برخی از داستان‌هایش از آن استفاده کرده است. به‌عنوان مثال در داستان فرود سیاوش: (۱۱۳۷۲ - ۳۶۷)

... کشاورز گر مردم پیشه‌ور
کسی کو به لشکر نبندد کمر ...

- در داستان خاقان چین هم، تهمتن دست به نیایش به درگاه خداوند برداشته، در این اندیشه است که در نبرد با افراسیاب بیدادگر، اگر شکست بخورد، ایران زمین نابود می‌شود، به‌طوری که نه کشاورز باقی بماند نه پیشه‌ور: (۱۵۳۶۵ - ۴۲۴) اعتقاد شاعر این است

که؛ شیرازه ایران زمین برابر است با هویت و وجود کشاورز و پیشه‌ور:

که گر من شوم کشته بر دست اوی
به ایران نماند یکی جنگجوی
نه مرد کشاورز و نه پیشه‌ور
نه خاک و نه کشور نه بوم و نه بر ...

- در بخش پادشاهی بهرام گور، وی از کشاورزان می‌خواهد که نعمت‌ها را عطای خداوند بدانند، در درگاه الهی نیایش کنند و او را در کشورداری یاری رسانند: (۳۶۵۵۲ - ۱۰۰۸)

ز دل‌ها همه بیم بیرون کنید نیایش به دارای بی چون کنید
کشاورز گر مرد دهقان‌نژاد بکوشید با ما به هنگام داد

- در برخی از داستان‌های شاهنامه نیز این واژه به صورت کشت‌ورز به کار رفته است. به-
طور مثال در بخش «ساختن نوشین‌روان، شارستان سورسان را» چنین آمده است: (۳۹۲۶۲ -
۱۰۸۴)

... یکی پیشه‌کار و دگر کشت‌ورز یکی آنک پیمود فرسنگ و مرز ...

۳-۱-۲. دهقان

در اشعار شاهنامه در کنار واژه کشاورز، به واژه دهقان با بسامد بالا برمی‌خوریم. این واژه در گذشته معنایی متفاوت با معنای امروزش داشته است و به معنای ملاک و صاحب‌ده، صاحب ملک و زمین اعم از ده‌نشین و شهرنشین به کار می‌رفته است. چنانکه در لغتنامه دهخدا ذیل واژه دهقان چنین آمده است: «منسوب به ده، و آن در قدیم به ایرانی اصیل صاحب ملک و زمین اعم از ده‌نشین و شهرنشین اطلاق می‌شده است. دهگان، در قدیم به معنی ملاک یا دارنده ده بوده است...» در واقع فردوسی متعلق به طبقه زمین‌دار جامعه و مردی توانگر بوده است و کشاورزان در زمین‌های او و خاندانش به کشت و زرع می‌پرداخته‌اند. آشکار است؛ کشاورزان و دهقانان ارج و ارزش بالایی نزد فردوسی داشته‌اند: «همواره به این قشر که خود از آن برخاسته نظر احترام‌آمیز و مهر فراوان دارد و از آنان به‌عنوان آزادگان یاد می‌کند و چنین به نظر می‌رسد که این نظر مثبت شامل تمامی دهقانان از برزیگران ساده تا خرده‌مالکان می‌شود.» (حمیدیان، ۱۳۸۳: ۹۸). البته باید به خاطر داشت؛ آن‌جا که فردوسی از دهقان به عنوان آزاده نام می‌برد، منظور ایرانی اعم از

کشاورز و غیر آن است. این قشر از مردم در میان دیگر طبقاتی که فردوسی از آنان در شاهنامه نام برده است جایگاه بس ویژه‌ای نزد فردوسی دارند. «در مورد عصر جمشید و ضمن بیان ابتکار او در تقسیم مردم به طبقات مختلف روحانیون، جنگیان، دهقانان و پیشه‌وران... بیشترین و بهترین ستایش او از طبقه سومین است، زیرا زیر منت کسی نیستند بلکه جهان آبادانی خود را مدیون ایشان است:

... بکارند و ورزند و خود بدروند به گاه خورش سرزنش نشوند» (همان: ۹۸).

بی‌شک دهقان‌زاده بودن فردوسی و زندگی در میان این گروه از مردمان و برخورد نزدیک با تلاش‌شان در تأمین خوراک و پوشاک دیگر مردم، در شکل‌گیری نگاه مثبت شاعر به آنها نقش فراوانی داشته است. «فردوسی با آنکه به‌عنوان خرده مالک خودش بیل به دستش نمی‌گرفته اما به هر حال او و فرهنگ او متعلق به همین طبقه است. در درجه بعد از دهقانان، از جنگاوران که حفظ تخت و تمامیت مملکت با آنان است به نیکی یاد می‌کند.... همچنین در ضمن بیان رویدادهای عصر هر پادشاه، آنجا که سخن از بخشودن خراج به دهقانان و رعایت حال ایشان است کلام شاعر رنگ ستایش از پادشاه ذی‌ربط به خود می‌گیرد.» (همان: ۹۹-۹۸).

واژه دهقان در شاهنامه بسیار بیشتر از کشاورز به کار رفته است زیرا این واژه کاربرد گسترده‌ای نیز برای نامیدن مردمی که به کشت و زرع می‌پرداختند داشته است. در حالی که امروزه برای این منظور از واژه کشاورز استفاده می‌شود و دهقان کاربرد کمتری یافته است. در دورانی که داستان‌های شاهنامه در آن اتفاق می‌افتد دهقانان بخش بزرگی از جامعه را تشکیل می‌دادند و اهمیت زیادی از نظر تولید مواد غذایی داشتند. از این روست که در بخش پادشاهی کسری نوشین‌روان (انوشیروان)، او می‌گوید پادشاهی دادگر است و

در اندیشه آبادانی کشور و آسایش دهقانان و کشاورزان و مردمان نجیب: (۳۷۸۵۶ - ۱۰۴۴)

... جهاندار نیستند از ما ستم که باشیم شادان و دهقان دژ
... کشاورز و دهقان و مرد نژاد نباید که آزار یابد ز داد ...

۳-۱-۳. دهقان

واژه آسیابان هم در چند جای شاهنامه به کار رفته است. به طور مثال در بخش برانگیختن ماهوی سوری بیژن را به جنگ یزدگرد و گریختن شاه در آسیاب چنین آمده است: (۴۹۲۱۶ - ۱۳۵۶)

... گشاد آسیابان در آسیا به پشت اندرون بار و لختی گیا ...

۳-۲. محصولات کشاورزی

۳-۲-۱. غلات

غله‌ها از جمله محصولات مهم کشاورزی به شمار می‌رود که انواع آن شامل گندم، جو، ارزن و برنج در اشعار حکیم طوس فراوان آمده است. در بخش‌هایی چون «پادشاهی بهرام گور»، «پادشاهی قباد چهل و سه سال بود»، «پادشاهی یزدگرد» واژه گندم دیده می‌شود. در پادشاهی بهرام گور چنین آمده است: (۳۶۷۴۳ - ۱۰۱۴)

... همان نیز خروار گندم هزار بدیشان سپرد آنک بُد پایدار

بدان تا بورزد به گاو و به خر ز گندم کند تخم و آرد به بر

- در بخش «پادشاهی قباد» نیز در چند جا واژه گندم آمده است: (۳۷۳۸۵ - ۱۰۳۲)

... به درگاه او شد به انبوه گفت که جایی که گندم بود در نهفت

دویدند هر کس که بد گرسنه به تاراج گندم شدند از بنه

- در بخش هشتم پادشاهی یزدگرد، او علاوه بر گندم به ارزن و موارد دیگری از تولیدات و محصولات کشاورزی اشاره کرده است: (۴۹۱۲۳ - ۱۳۵۴)

... به خروار زان پس ده و دو هزار به خوشه درون گندم آرد بیار

همان ارزن و پسته و ناردان بیارد یکی موبدی کاردان...

- در بخش «پادشاهی تهمورث دیوبند» هم به واژه جو اشاره شده است: (۳۴۱ - ۱۱)

... ز پویندگان هر چه بد تیز رو خورش کردشان سبزه و کاه و جو ...

- در بخش «کشتن بهرام گور ازدها را و داستان او با زن پالیزبان» هم این واژه آمده است:

(۳۵۵۱۲ - ۹۸۰)

... بدو گفت کاه آر و اسپش بمال چو گاه جو آید بکن در جوال ...

- در بخش «گریختن بهرام چوبینه از پیش خسرو و رسیدن نزد خاقان چین»: (۴۵۸۸۳ -

۱۲۶۳)

... برین گونه غریبل بر نان جو همی دار در پیش، تا جو درو ...

- در این بین، واژه برنج تنها در سه بار در شاهنامه به کار رفته است. البته در برخی از

نسخه‌های شاهنامه واژه گرنج نیز به چشم می‌خورد که در لغتنامه‌های دهخدا و معین به

معنای برنج آمده است. (نوشین، ۱۳۸۶: ۳۶۰) اندک بودن بسامد این واژه به این معنا نیست

که مردم آن زمان به‌ویژه در نواحی زندگی فردوسی یعنی خراسان با این محصول ناآشنا و

از آن بی‌بهره بوده‌اند. زیرا علاوه بر سواحل جنوبی دریای مازندران، کشت برنج در برخی

از دیگر مناطق هم رایج بوده است. فردوسی در بخش «کشتن اردشیر کرم هفتواد را» واژه

برنج را بارها به کار برده است: (۳۱۶۷۱ - ۸۷۳)

... هر آنکس که زی کرم بردی خورش ز شیر و برنج آنچه بد پرورش

... چو بشنید بر پای جست اردشیر که با من فراوان برنج است و شیر ..

زبان‌ش بدیدند هم‌رنگ سنج بر آن سان که از پیش خوردی برنج ...

۲-۲-۳. میوه‌ها

در شاهنامه اشاره چندانی به میوه‌ها به معنای عام کلمه نشده است و تنها به چند عنوان مانند سیب، بادام، پسته، خرما، عناب، انار، ترنج، بادرنگ (ترنج) و بهی برمی‌خوریم. اما خود واژه میوه فراوان در شاهنامه به چشم می‌خورد.

- سیب یکی از میوه‌هایی است که در چند جا به کار رفته است. به‌عنوان نمونه در داستان «کرم هفتواد» چندین بار به واژه سیب اشاره شده است: (۳۱۴۵۷ - ۸۶۷)

... چنان بُد که این دختر نیک بخت	یکی سیب افکنده باد از درخت ...
به انگشت زان سیب برداشتش	بدان دو کدان نرم بگذاشتش ...
من امروز بر اختر کرم سیب	برشتن نمایم شما را نهیب ...

- انار و ترنج و بهی هم میوه‌هایی هستند که در چند داستان شاهنامه از جمله «بزم کردن کیخسرو با پهلوانان» از آنها نام برده شده است. در داستان بیژن و منیژه، فردوسی چنین سروده است: (۱۵۶۹۲ - ۴۳۴)

... می آورد و نار و ترنج و بهی	زدوده یکی جام شاهنشهی ...
--------------------------------	---------------------------

- واژه بادرنگ، تنها در «پاسخ نامه سیاوش از کاووس» در توصیف رخسار کاوس آمده است: (۸۱۷۱ - ۲۲۸)

... یکی نامه فرمود پر خشم و جنگ / زبان تیز و رخساره چون بادرنگ ...

- در داستان بزم کردن کیخسرو با پهلوانان هم «ترنج» و «به» در کنار هم آمده است: (۱۶۴۶۱ - ۴۵۴)

... همه بار زرین ترنج و بهی	میان ترنج و بهی‌ها تهی ...
-----------------------------	----------------------------

- در بخش «پاسخ نامه قیصر از خسرو پرویز» هم به واژه ناردان برمی‌خوریم: (۴۷۲۴۹ - ۱۳۰۱)

... صد و شست یاقوت چون ناردان پسندیده مردم کاردان ...

- رز، زیتون و جوز هم میوه‌هایی هستند که فردوسی در چند مورد اندک به آنها اشاره کرده است، از جمله در داستان «بخشیدن کسری پادشاهی را به چهار بهر و چاره کردن خراج را»: (۳۷۶۱۴ - ۱۰۳۸)

... گزیت رز بارور شش درم به خرماستان بر همین بد رقم

ز زیتون و جوز و ز هر میوه‌دار که در مهرگان شاخ بودی به بار ...

- بادام هم از واژه‌هایی است که در چند داستان شاهنامه از آن نام برده شده است. از جمله در داستان «بهرام گور با بازرگان و شاگرد او»: (۳۵۴۳۲ - ۹۷۸)

... بدو گفت لختی نبید کهن ابا مغز بادام بریان بکن

چو تاریک شد میزبان رفت نرم یکی مرغ بریان بیاورد گرم ...

شکر جست و بادام و مرغ و بره که آرایش خوان کند یکسره ...

- واژه پسته تنها یک بار و در بخش نامه دیگر یزدگرد استفاده شده است: (۴۹۱۲۴ - ۱۳۵۴)

... همان ارزن و پسته و ناردان بیارد یکی موبد کاردان ...

- خرما در سه موضع از شاهنامه به چشم می‌خورد. شاید علت این بسامد اندک کاربرد؛ کمیاب بودن آن در منطقه زندگی فردوسی و نیز دیگر مکان‌هایی بوده که داستان‌های شاهنامه در آن اتفاق افتاده است. در بخش نامه دیگر یزدگرد آمده است: (۴۹۱۲۷ - ۱۳۵۴)

... ز خرما هزار و ز شگر هزار بود سخته و راست کرده شمار

ده و دو هزار انگین کندر به دژها کشند آن همه یکسره ...

- در داستان رفتن خسرو به روم نیز از این واژه استفاده شده است: (۴۴۵۸۲ - ۱۲۲۸)

... بدو گفت ما می ز خرما کنیم به تمّوز و هنگام گرما کنیم ...

- در داستان رزم سهراب با گردآفرید که موضوعی احساسی دستمایه شاعر بوده است، به واژهٔ عناب برمی‌خوریم: (۳۴۱ - ۱۱) که آشکاتر است این کارکرد بلاغی و با مفهوم استعاری کلمه است. عناب استعاره از لبان:

... چو رخساره بنمود سهراب را ز خوشاب بگشاد عناب را

- اما عبارت میوه به فراوانی در شاهنامه به چشم می‌خورد که به‌عنوان نمونه می‌توان به «رای زدن زال با موبدان در کار رودابه»، «داستان سیاوش»، «دادخواهی ارمانیان از خسرو»، «رزم چنگش با رستم»، «رفتن اسکندر به شهر برهمنان»، «داستان کرم هفتواد»، «بزم سوم نوشیروان با بزرگمهر و موبدان»، «زادن اورمزد شاپور از دختر مهرک» و... اشاره کرد. در داستان «رزم کیخسرو با شاه مکران» چنین آمده است: (۲۱۴۴۶ - ۵۸۹)

چو آمد بهار و زمین گشت سبز همه کوه پر لاله و دشت سبز
چراگاه اسبان و جای شکار بیاراست باغ از گل و میوه دار ...

۳-۲-۳. لبنیات

واژه‌های مرتبط با لبنیات و فرآورده‌های آن نیز هر چند اندک، در برخی از داستان‌های شاهنامه به کار رفته است. در داستان بهرام گور با فرشیدورد کدیور و مرد خارکن، فردوسی با اشاره به واژه شیر چنین سروده است: (۳۵۱۹۴ - ۹۷۱)

... شبانش همی گوشت جوشد به شیر خود او نان ارزن خورد با پنیر ...
ز گاوان و رز و ز گاوان شیر ز پشم و ز روغن ز کشک و پنیر ...

- فردوسی در داستان «فرستادن خسرو، خرد برزین را به نزد خاقان و چاره کردن او از کشتن بهرام چوبینه را» با به کار بردن واژه کشک، اینگونه سروده است: (۴۶۴۲۷ - ۱۲۷۸)

... یکی ترک بد پیر نامش قُلون که ترکان ورا داشتندی زبون
همه پوستین بود پوشیدنش ز کشک و ز ارزن بدی خوردنش ...

۳-۲-۴. دیگر خوردنی‌های مربوط به محصولات کشاورزی

برخی از خوردنی‌ها به‌طور مستقیم از محصولات کشاورزی به دست نمی‌آیند بلکه با فرآوری کردن و تغییراتی به مصرف مردم می‌رسند مانند گوشت، روغن، نان در میان واژگان مربوط به این دسته از خوردنی‌ها که در شاهنامه به چشم می‌خورد می‌توان به نان، گوشت، شکر، روغن و... اشاره کرد که در این میان نان به دلیل اهمیتش ۷۵ بار در شاهنامه به کار رفته، زیرا قوت غالب پیشینیان نان بوده است. طبقات پایین دست جامعه که بخش بزرگی از جامعه آن روز را تشکیل می‌دادند و همچنین مردمان مستمند، اغلب از نان برای سیر کردن شکم خود و خانواده‌شان استفاده می‌کردند که این امر در ضرب‌المثل‌ها و اصطلاحات بازمانده از گذشتگان هم نمود بارزی دارد؛ عبارت‌هایی چون نان درآوردن، نان کسی در روغن بودن، هر که نان از عمل خویش خورد...، نان کسی را بریدن و... بر این امر صحنه می‌گذارند. از این روست که واژه نان جایگاه ویژه و بسامد بالایی در شاهنامه دارد. فردوسی در داستان نامگذاری رستم، چنین سروده است: (۳۴۸۷ - ۹۸)

... چو از شیر آمد سوی خوردنی شد از نان و از گوشت افزودنی ...

در داستان رای زدن رستم با کیقباد هم آمده است: (۴۳۲۵ - ۱۲۲)

... سر آن دلیران زبان برگشاد که دارم نشانی من از کیقباد

گر آبی فرود و خوری نان ما بی‌فروزی از روی خود جان ما ...

- واژه زعفران بسامد بالایی در اشعار فردوسی دارد، علت این کاربرد فراوان آن است که؛ شرق ایران و به ویژه خراسان از دیرباز مهد کاشت و داد و ستد زعفران بوده است. در بخش بازگشت زال به زابلستان: (۶۲ - ۲۱۵۸)

... پر از مشک و کافور و پر زعفران همه پیش بردند فرمانبران ...

در «داستان گرفتن شاه هاماوران کاووس را» هم فردوسی واژه زعفران را به کار برده است: (۱۵۸ - ۵۶۴۲)

... همه گوهر و زعفران ریختند به دینار و عنبر برآمیختند ...

در بخش پادشاهی فریدون پانصد سال بود و چند جای دیگر هم او از زعفران نام برده است: (۳۱ - ۱۰۴۷)

... بفرمود تا آتش افروختند همه عنبر و زعفران سوختند ...

- گوشت هم از واژه‌هایی است که با ۲۲ بار تکرار، بسامد به نسبت بالایی در میان اشعار فردوسی دارد. در بخش خوالیگری کردن ابلیس، فردوسی چنین سروده است: (۱۶ - ۵۰۸)

... ز هر گوشت از مرغ و از چارپای خورشگر بیاورد یک یک به جای ...

داستان بهرام گور با لنبک آبکش هم یکی دیگر از جاهایی است که به این واژه برمی‌خوریم: (۹۴۸ - ۳۴۳۳۰)

... بها بستد و گوشت بخريد زود بیامد سوی خانه چون باد و دود

پخت و بخوردند و می خواستند یکی مجلس دیگر آراستند ...

- شکر هم واژه‌ای است که هر چند اندک، در برخی از ابیات شاهنامه دیده می‌شود. در بخش رسیدن کیخسرو نزد کاووس اینگونه آمده است: (۲۹۸ - ۱۰۷۴۲)

... همه یال اسپان پر از مشک و می درم با شکر ریخته زیر پی ...

- روغن نیز از واژه‌هایی است که در معدودی از داستان‌های شاهنامه به چشم می‌خورد. به‌عنوان مثال در داستان «آزمودن اسکندر فرزانه و پزشک و جام کید» این واژه چند بار تکرار شده است: (۲۹۳۶۲ - ۸۰۹)

پر از روغن گاو جامی بزرگ فرستاد زی فیلسوف سترگ
 که این را به اندام‌ها در بمال سرون و میان و بر و پشت و یال...
 چو دانا به روغن نگه کرد گفت که این بند بر من نشاید نهفت ...

۵-۲-۳. دیگر محصولات کشاورزی:

پشم، پنبه، مو و جز آن. از دیگر محصولات غیرخوراکی کشاورزی هستند که در داستان‌های شاهنامه از آنها نام برده شده است. در داستان «پادشاهی تهمورث دیوبند سی سال بود» آمده است: (۳۳۸ - ۱۱)

پس از پشت میش و بره پشم و موی برید و به رشتن نهادند روی ...
 - پنبه از محصولات کشاورزی است که در پنج جای شاهنامه به کار رفته است که بیشترین آن در داستان کرم هفتواد است: (۳۱۴۴۷ - ۸۶۶)

... از آن هر یکی پنبه بردی به سنگ یکی دو کدانی ز چوب خدنگ ..
 نرفتی سخن گفتن از خواب و خورد از آن پنبه‌شان بود ننگ و نبرد

- واژه پوستین به عنوان یکی از محصولات جانبی کشاورزی در سه جای شاهنامه دیده می‌شود. در داستان «فرستادن خسرو، خرد برزین را به نزد خاقان و چاره کردن او از کشتن بهرام چوبینه را»: (۴۶۴۲۸ - ۱۲۷۸)

... همه پوستین بود پوشیدنی ز کشک و ز ارزن بدی خوردنش ...

نیز در داستان «فرستادن خرد برزین قلون را به نزد بهرام چوبینه»: (۴۶۴۵۸ - ۱۲۷۹)

... تو نان جو و ارزن و پوستین فراوان بجستی ز هر در بچین

- در داستان «پادشاهی جمشید هفتصد سال بود» چند واژه دیگر از تولیدات کشاورزی آمده: (۳۹۰ - ۱۲)

... ز کتّان و ابریشم و موی قَرّ
قصب کرد پر مایه دیا و خزّ...

۳-۳. مکان‌های مرتبط با حوزه کشاورزی (باغ، بوستان، کشتزار، روستا و...)

فردوسی در سرودن شاهنامه توجه ویژه‌ای به مکان‌های مرتبط با کشاورزی و حوزه‌های مختلف آن کرده است و در این میان واژه باغ به دلیل اهمیتش با ۱۲۳ بار تکرار، در صدر قرار دارد، چرا که باغ از دیرباز نزد ایرانیان اهمیت فراوانی داشته است و باغ ایرانی با ساختار و عناصر منحصر به فردش، در معماری گذشته ایران جایگاه مهمی را به خود اختصاص داده بود. از دیگر واژه‌های مرتبط با این حوزه می‌توان به بوستان (بستان)، کشتزار، روستا، آسیا اشاره کرد.

۳-۳-۱. باغ

فردوسی واژه «باغ» را به معنای محل کشت درختان، سرسبزی، آبادانی، سرزمین آباد، مکان نیکو بارها در شاهنامه به کار برده است. در واقع این کلمه در شاهنامه معنای بسیار گسترده‌تری از معنای رایج امروزی آن دارد. به‌عنوان نمونه او در داستان بیژن و منیژه چنین سروده است: (۱۵۸۳۰ - ۴۳۷)

همه بیشه و باغ و آب روان
یکی جایگه از در پهلوان ...

منیژه کجا دخت افراسیاب
درفشان کند باغ چون آفتاب ...

همچنین در داستان «دلخوشی دادن سام سیندخت را» شاعر اشاره می‌کند که از جمله آنچه به‌عنوان هدیه عروسی به سیندخت بخشیده‌اند، زمین کشاورزی و باغ و چهارپایان شیرده بوده است: (۳۱۴۰ - ۸۹)

به کابل دگر سام را هر چه بود
ز کاخ و ز باغ و ز کشت و درود ...

به سیندخت بخشید و دستش به دست گرفت و یک نیز پیمان بیست ...
 در داستان آشتی خواستن پشنگ از کیقباد هم فردوسی با کنایه به کاشت درخت در باغ
 «بزرگی» (بزرگ منشی) اشاره کرده است که البته منظورش بزرگی کردن کیقباد بوده
 است: (۴۵۳۴ - ۱۲۷)

... به نوی یکی باز پیمان نوشت به باغ بزرگی درختی بکشت ...
 نمونه ای دیگر در داستان «پادشاهی کاووس، آمدن رامشگری از مازندران نزد کاووس»:
 (۴۵۹۱ - ۱۲۹)

... مر او را سپارد گل و برگ و باغ بهاری به کردار روشن چراغ ...
 فردوسی در همان جا در وصف مازندران چنین سروده است: (۴۶۱۵ - ۱۳۰)
 نوازنده بلبل به باغ اندرون گرازنده آهو به راغ اندرون ...

۲-۳-۳. بوستان

این واژه در ۲۰ جای شاهنامه به کار برده شده است و در یک مورد نیز به صورت «بستان»
 آمده است. فردوسی در بخش «پرسیدن همسر مهرباب از داستان ویژگی های او را» چنین
 سروده است: (۲۲۸۹ - ۶۵)

... گذر کرد سوی شبستان خویش همی گشت بر گرد **بستان** خویش ...
 در بخش «به زنی گرفتن شاپور دختر مهرک را» شاعر با بهره گیری از عناصر کشاورزی و
 واژه بوستان، به پندآموزی پرداخته است: (۳۱۹۶۰ - ۸۱)

... بدو گفت شاپور کز بوستان نرسد از چمن کینه دوستان
 بگوی و ز من بیم در دل مدار نه از نامور دادگر شهریار ...

همچنین در بخش «پیمان نوشتن نوشین روان پسر خود را (هرمزد)» فردوسی باز با زبان
 استعاره از واژه بوستان برای پند دادن استفاده کرده است: (۴۱۹۷۵ - ۱۱۵۷)

ور ایدونک دشمن شود دوستدار تو در بوستان تخم نیکی بکار ...
 این موضوع در بخش «کشته شدن گسستم به دست گردیه» نیز دیده می‌شود: (۴۶۸۵۲ -
 ۱۲۹۰)

... یکی نامه بنوشت چون بوستان گل بوستان چون رخ بوستان

۳-۳-۳. کشتزار

این واژه بسامد اندکی در شاهنامه دارد و تنها در سه جا دیده می‌شود. در داستان دادخواهی ارمنیان از خسرو، آنها از دست گرازان که کشتشان را نابود می‌کنند به ستوه آمده‌اند و از پادشاه ایران دادخواهی می‌کنند تا کشت و دام‌هایشان را از دست این جانوران وحشی نجات دهد: (۱۵۷۳۷ - ۴۳۵)

... سوی شهر ایران یکی بیشه بود که ما را بدان بیشه اندیشه بود

چه مایه بدو اندرون کشتزار درخت بر آور همه میوه‌دار ...

در داستان «ساختن نوشین‌روان شارسران سوسان را» شاعر می‌گوید که چون ساخت شهر سوسان پایان یافت، به دستور انوشیروان در اطراف شهر روستاهایی ساختند که آن روستاها کشتزارهای بسیار و درختان میوه فراوانی داشتند تا به تأمین خوراک و دیگر ضروریات زندگی مردم پردازند که این نشان‌دهنده درایت پادشاه ایران زمین و دوراندیشی او و جایگاه مهم روستا و کشاورزی در این زمینه است: (۳۹۲۶۱ - ۱۰۸۳)

... چو از شهر یک سر پرداختند بگرد اندرش روستا ساختند

بیاراست بر هر سویی کشتزار زمین برومند و هم میوه‌دار ...

۳-۳-۴. روستا و ده

این دو واژه هم به فراوانی در شاهنامه دیده می‌شوند. زیرا گذشته از اهمیت روستا و ده در آن دوران که درصد بالایی از جمعیت ایران زمین را در خود جای داده بود و حتی تا حدود چند دهه پیش نیز آمار جمعیت روستایی بر شهری غلبه داشت. قهرمانان شاهنامه هم در حرکت به سوی مقصدهایشان بسیار به ده و روستا برمی‌خوردند و سروکارشان با روستا و روستایی از نظر تأمین خوراک و استراحت زیاد بوده است. فردوسی در بخش نهم پادشاهی بهرام گور سروده است: (۳۴۵۳۵ - ۹۵۳)

از آن ده فراوان به راه آمدند نظاره به پیش سپاه آمدند
جهاندار پرخشم و پرتاب بود همی خواست کاید بدان ده فرود
... شما را همه یکسره کرد مه بدان تا کند شهره این خوب ده

۳-۳-۵. آسیا

واژه‌های آسیا (آسیاب) هم به فراوانی در شاهنامه به کار رفته است. به‌طور مثال در داستان «برانگیختن ماهوی سوری بیژن را به جنگ یزدگرد و گریختن شاه در آسیاب»: (۴۹۲۱۲ - ۱۳۵۶)

... کنون آسیایی بیامدش بهر ز نوشش فراوان فرون بود زهر ...
گشاد آسیابان در آسیا به پشت اندرون بار و لختی گیا

۳-۳-۶. چراگاه و چرا

در داستان دیدن بیژن گسته‌م را به مرغزار، چنین آمده است: (۱۹۳۴۴ - ۵۳۲)

... به سرشان بر اسبان جنگی به پای چراگاه سازید و جای چرای ...
در خوان نخست از هفت خوان رستم نیز حکیم طوس این گونه سروده است: (۴۸۷۸ - ۱۳۷)

... لگام از سر رخس برداشت خوار چرا دید و بگذاشت در مرغزار ...

در داستان «آگاه شدن افراسیاب از کشته شدن پیران و سپاه آراستن کیخسرو» هم به مکان چرای دام‌ها و به‌ویژه اسب‌ها اشاره شده است: (۱۹۷۸۹ - ۵۴۵)

... ز یک سو به دریای گیلان رهست چراگاه اسبان و جای نشست

۳-۴. مکان‌های مرتبط عناصر بنیادین حوزه کشاورزی

واژگانی چون زمین، خاک، آب و نظایر آن از جمله عناصر بنیادین حوزه کشاورزی است که فردوسی بارها از آنها در داستان‌هایش استفاده کرده است. اینها از عناصر اساسی کشاورزی به‌شمار می‌رود در این میان زمین از بسامد بسیار بالایی در میان ابیات شاهنامه برخوردار است. زیرا حکیم طوس زمین را هم به معنای سرزمین و میهن به کار برده است، هم به معنای محل کشت و کار کشاورزی. از این رو این واژه بیش از هزار بار در شاهنامه آمده:

۳-۴-۱. زمین

همان طور که گفته شد، فردوسی در بیشتر اشعارش زمین را به معنای وطن و سرزمین و کره‌خاکی به کار برده است و در بخشی از اشعار این واژه به معنای زمین کشاورزی است. در بخش ستایش پادشاه محمود چنین می‌خوانیم: (۲۵۰۴۳ - ۶۸۹)

... نخندد زمین تا نگرید هوا هوا را نخوانم کف پادشا

در داستان «به زن خواستن کاووس سودابه دختر شاه هاماوران را» نیز نگاه فردوسی به این

واژه، رنگ و بوی استعاره‌ای دارد: (۱۵۸ - ۵۶۲۰)

... عماری به ماه نو آراسته پس پشت و پیش اندرون خواسته
یکی لشکر آراسته چون بهشت تو گفتمی که روی زمین لاله کشت ...

۳-۴-۲. خاک

این واژه نیز در شاهنامه جایگاه ویژه‌ای دارد زیرا با بسامدی نزدیک به ۶۰۰ بار می‌توان دریافت که این واژه برای فردوسی اهمیت بسیار داشته است. البته در اینجا نیز مانند واژه زمین، او «خاک» را در بیشتر موارد در معنایی جز خاک کشاورزی به کار برده است و خاک به معنای خاک کشت و کار درصد بسیار پایینی را در میان شعرهای او به خود اختصاص داده است. در بخش «پادشاهی یزدگرد هجده سال بود»، از واژه خاک در چند بیت استفاده شده است: (۳۶۸۳۰ - ۱۰۱۶)

هوا را دهان خشک چون خاک شد ز تنگی به جو آب تریاک شد

ز بس مردن مردم و چارپای پیی را ندیدند بر خاک جای ...

این ابیات در بخش «پاسخ دادن فریدون پسران را» از محدود مواردی است که شاعر خاک را به معنای محل کشت به کار برده است: (۱۶۴۳ - ۴۷)

بهاری ست خرم در اردیبهشت همه خاک عنبر، همه زر خشت ...

۳-۴-۳. آب و منابع تأمین آب کشاورزی

آب نیز چون خاک جایگاهی بس والا در نزد ایرانیان از دیرباز تاکنون داشته است و به ویژه مردمان سرزمین‌های خشک و کم‌آب قدر و ارزش آن را بیشتر از دیگر مردمان می‌دانسته و همواره آن را پاس می‌داشته‌اند. از این در شاهنامه نیز فردوسی از این واژه با بسامد بسیار بالایی بهره جسته و در اغلب داستان‌هایش به آن اشاره کرده است. او همچنین در برخی از داستان‌ها از منابع تأمین آب کشاورزی مانند چاه، چشمه، رود نام برده است. در داستان «آبادانی و آرامش شهرها هنگام پادشاهی هوشنگ» چنین سروده است: (۳۱۸ - ۱۰)

... چو این کرده شد چاره آب ساخت ز دریای‌ها رودها را بتاخت

به جوی و به رود آب‌ها راه کرد به فرخندگی رنج کوتاه کرد ...

در بخش «پادشاهی گشتاسپ صد و بیست سال بود» هم به کندن چاه آب برای آبادانی سرزمین و تأمین آب مورد نیاز کشاورزان اشاره شده است: (۶۸۲ - ۲۴۸۱۸)

... کنم چاه آب اندرو صد هزار توانگر کنم مردم خیش کار ...

با این همه، در بیشتر موارد واژه چاه در شرح زندانی کردن افراد استفاده شده است. در بخش «پادشاهی او [تهماسب] پنج سال بود» هم شاعر چنین سروده است: (۴۱۷۲ - ۱۱۷)

جهان چون عروسی رسیده جوان پر از چشمه و باغ و آب روان ...

در داستان «کشته شدن لَهَاک و فرشیدورد به دست گستههم» باز به این واژگان برمی خوریم:

(۱۹۲۹۱ - ۵۳۱)

... و ز آنجا سوی چشمه ساری رسید هم آب روان دید و همسایه دید

فرود آمد و اسب را بر درخت بیست و به آب اندر آمد ز بخت ...

در به کارگیری واژه «رود» نیز باید دانست که فردوسی رود را در برخی از شعرهایش به معنای رایج آن به کار برده است و حتی به اسامی خاصی مانند رود جیحون و رود نیل هم اشاره کرده است، اما در برخی از داستان‌هایش از واژه مرکب «رود خون» در بیان شدت کشتار و خونریزی در جنگ‌ها استفاده کرده است. همچنین در بسیاری از داستان‌هایش واژه «رود» به معنای ساز، ساز زهی و سرود به کار رفته است که این معنای اخیر بسامد بالایی نیز در شعرهای فردوسی دارد که البته در این پژوهش مد نظر نیست.

در داستان آگاه شدن مهرباب از کار دخترش، چنین آمده است: (۲۷۵۵ - ۷۸)

... همی گفت رودابه را رود خون به روی زمین بر کنم هم کنون ...

در داستان «بیمار شدن نوشین روان و آشوب بر پا زدن نوشزاد» شاعر این گونه می‌سراید:

(۳۸۳۲۵ - ۱۰۵۷)

... ز خاشاک ناچیز تا شیر و پیل ز گرد پی مور تا رود نیل

در «اندرز کردن سیاوش فرنگیس را» هم آورده است: (۹۳۸۵ - ۲۶۱)
 ... از ایدر تو را با پسر ناگهان سوی رود جیحون برد در نهران
 در داستان «رفتن فریدون به جنگ ضحاک» هم به ارونند رود اشاره کرده است: (۸۴۴ -
 ۲۵)

... به ارونند رود اندر آورد روی چنان چون بود مرد دیهیم جوی ...
 اما در بخش «آفرین کردن مهتران کیخسرو را» از جمله مواردی است که می‌بینیم واژه رود
 به معنای مورد نظر در حوزه کشاورزی به کار رفته است: (۱۰۹۸۳ - ۳۰۴)
 ... جهان گشت پر سبزه و رود آب سر غمگنان اندر آمد به خواب
 و همچنین است در بخش خواب دیدن سیاوش: (۹۳۴۶ - ۲۶۰)
 ... چنین دیدم ای سرو سیمین به خواب که بودی یکی بی کران رود آب ...

۳-۴-۴. درخت

درخت هم از جمله عناصر مهم در حوزه کشاورزی است و همواره در نزد ایرانیان چه
 پیش از اسلام و چه پس از آن، اهمیتی بسزا داشته است. درخت در پیدایی باغ و تولید
 محصولات متنوع باغی و تامین بخشی از خوراک مردم، نقش مهمی ایفا می‌کند و از
 دیرباز مردمان به کشت آن علاقه نشان می‌دادند و همت می‌گماشتند. فردوسی در شاهنامه
 نزدیک به ۱۹۰ بار از این واژه استفاده کرده است که نشان از جایگاه آن در بین مردمان آن
 روزگار دارد. در داستان «بهرام گور با مهربنداد» آمده است: (۳۴۴۵۳ - ۹۵۱)

... به ره هست چندانک باید به کار **درختان** بار آور و سایه‌دار
 اهمیت درخت نزد فردوسی چنان است که در داستان «ویران کردن موید بهرام گور ده را و
 باز آباد کردنش» می‌گوید بهرام که برای شکار به دشت رفته است با دیدن خرابی
 روستاهای مرزی که تأمین‌کننده امنیت کشورند و نابودی چارپایان و درختان و از بین رفتن

کشاورزی و اوضاع بد مردم، ناراحت می‌شود و دستور بازسازی آنها را می‌دهد: (۳۴۵۵۶ - ۹۵۴)

... همه ده به ویرانی آورد روی درختان شده خشک و بی‌آب جوی ...

درختان همه خشک و ویران‌سرای همه مرز بی‌مردم و چارپای ...

۳-۵. چارپایان و دیگر جانوران مرتبط با حوزه کشاورزی

از دیگر وجوه کشاورزی در اشعار فردوسی، چارپا و دام است. گوسفند، بز، گاو، خر، مرغ و خروس و گاومیش از جمله حیواناتی است که درباره آنها در داستان‌های شاهنامه سخن رفته است. اما در این میان اسب جایگاه ویژه‌ای در اشعار فردوسی دارد و شاید کمتر بخشی از آن را بتوان یافت که واژه «اسب» یا اسب در آن دیده نشود، دلیل این کاربرد فراوان، استفاده از اسب در کارزارهای نبرد است. همچنین مهم‌ترین وسیله حمل و نقل و جابه‌جایی بار بوده است. در داستان «دوازده رخ» بیش از ۶۰ بار از واژه اسب استفاده شده است و در بخش «اندر ستایش سلطان محمود»، ۴۴ بار و در مجموع واژه‌های اسب، اسب، اسبان، اسپان و باره بیش از ۱۱۰۰ بار در شاهنامه به کار رفته است.

۳-۵-۱. چارپایان: واژگان مربوط به چارپایان بیش از دیگر جانداران در شاهنامه به کار رفته است. زیرا این

حیوانات نقش بسیار مهمی در حوزه‌های مختلف کشاورزی نظیر؛ شخم‌زدن و باربری ایفا می‌کنند. در بخش «آبادانی و آرامش شهرها به هنگام پادشاهی هوشنگ»: (۳۲۲ - ۱۰)

... بدان ایزدی جاه و فرّ کیان ز نخچیر گور و گوزن ژیان

جدا کرد گاو و خر و گوسفند به ورز آورد آنچه بد سودمند ...

- در داستان ضحاک با پدرش هم به دام‌های شیرده اشاره شده است: (۴۵۵ - ۱۴)

... مر او را ز دوشیدنی چارپای ز هر یک هزار آمدندی به جای

و در بخش «اندر ستایش سلطان محمود» هم این واژگان دیده می‌شوند: (۲۱۴۷۱ - ۵۹۰)

... به آب اندرون شیر دیدند و گاو همی داشتی گاو با شیر تاو

۳-۵-۲. اسب

همان‌طور که گفته شد، در کمتر داستانی از شاهنامه به واژه اسب یا صورت‌های دیگر این واژه اشاره نشده است و این حیوان جایگاه ویژه‌ای در این اثر حماسی دارد. به‌عنوان نمونه

فردوسی در داستان «آمدن سام به دیدن رستم» چنین سروده است: (۳۵۳۵ - ۹۹)

من و رستم و اسب شب‌دیز و تیغ نیارد برو سایه گسترده میغ

...

فردوسی در برخی از اشعارش به نژاد اسبان هم اشاره کرده است. او در داستان رفتن رستم

به شهر ختن به نزد پیران می‌گوید: (۱۶۵۹۸ - ۴۵۸)

... گرانمایه اسبان تازی نژاد که بر مویشان گرد

نفشاند باد ...

۳-۵-۳. شتر

این چارپا نیز چون اسب از حیوانات مهم ایران باستان به‌شمار می‌رفته است. زیرا بخش بزرگی از سرزمین ایران را بیابان فراگرفته و شتر بهترین وسیله جابه‌جایی در این مناطق

محسوب می‌شده است. در شاهنامه به فراوانی به این واژه برمی‌خوریم: (۸۹۰۹ - ۲۴۸)

... صد اشتر ز گنج و درم بار کرد چهل را همه بار دینار

کرد

هزار اشتر بختی سرخ موی بنه بر نهادند با رنگ

و بوی

(۸۶) - در داستان منوچهر هم اینچنین آمده است: (۳۰۵۱)

... صد اشتر همه ماده سرخ موی صد استر همه بارکش

راه جوی

۳-۵-۴. طیور

از دیگر جاندارانی که فردوسی در شاهنامه به آنها اشاره کرده است، طیور جایگاه ویژه‌ای دارند و می‌توان نام خروس، مرغ و... را در اشعار او بارها مشاهده کرد. از جمله در پادشاهی نوزر، شاعر چنین سروده است: (۳۶۱۶ - ۱۰۲)

... به شبگیر هنگام بانگ خروس بر آمد خروشیدن بوق و

کوس ...

و در پادشاهی خسرو پرویز هم شاعر از اصطلاح چشم خروس که کنایه از زیبایی است برای بیان مقصودش استفاده کرده است: (۴۵۴۰۲ - ۱۲۵۰)

... چهل مهد دیگر بد از آبنوس ز گوهر درفشان چو

چشم خروس ...

۳-۵-۵. مرغ

با بسامدی بیش از یکصد بار جایگاه ویژه‌ای در شاهنامه دارد. البته باید دقت کرد که این واژه در شاهنامه به معنای عام پرنده به کار رفته است و با معنای امروزی آن تفاوت دارد. مثلاً در بخش «خوالیگری کردن ابلیس» هم فردوسی می‌گوید که ابلیس در پرورش ضحاک از مرغ و گوشت و دیگر خوراکی‌ها استفاده کرده است که این مرغ شامل کبک و قرقاول و... می‌شده است: (۵۱۶ - ۱۶)

... ز هر گوشت از مرغ و از چارپای خورشگر بیاورد یک یک به جای

... خورش‌ها ز کبک و تَدَرُو سپید/ بسازید و آمد دلی پر امید

۳-۵-۶. ماهی

واژه ماهی نیز نزدیک به پنجاه بار در شاهنامه استفاده شده است. فردوسی در داستان ضحاک با پدرش این گونه سروده است: (۵۰۰ - ۱۵)

... جهان سر به سر پادشاهی تورااست دد و مردم و مرغ و ماهی تورااست ...

۳-۶. ابزار کشاورزی

ابزار کشاورزی در اشعار فردوسی کمیاب هستند و تنها در سه جای شاهنامه و بنا به فراخور موضوع، شاعر از ابزارهای کشاورزی داس و خیش برای بیان مقصود و منظورش بهره گرفته است، زیرا هدف فردوسی از آوردن واژگان حوزه کشاورزی، شرح و توصیف فعالیت دهقانان و کشاورزان نیست و او به فراخور حال قهرمانان داستان‌هایش به واژگان این حوزه پرداخته است و در حقیقت هدف او واقعه‌نگاری تاریخی نبوده است که بخواهد به شرح دقیق نحوه کشاورزی در زمان زیست خود و همچنین نحوه کشت و زرع و ابزار مورد استفاده در این فعالیت پردازد. در داستان منوچهر با استفاده از واژه داس این گونه سروده است: (۳۲۳۸ - ۹۱)

... بیابان و آن مرد با تیز داس کجا خشک و تر زو دل اندر هراس

در بخش «پادشاهی گشتاسپ صد و بیست سال بود» هم فردوسی به واژه خیش در ترکیب خیش کار اشاره کرده است که دهخدا در لغتنامه‌اش در شرح این واژه چنین گفته است: خیش کار: (ص مرکب) زارع، زراعت‌کننده، آنکه زراعت کند به معنای کسی که کشاورزی می‌کند: (۲۴۸۱۷ - ۶۸۲)

... کنم چاه آب اندرو صد هزار توانگر کنم مردم خیش کار ...

در بخش نامه اسکندر به مادر و اندرز کردن، فردوسی باز هم از واژه خیش در ترکیب خیش کار استفاده کرده است: (۳۰۷۸۶ - ۸۴۸)

به سالی ز دینار من صد هزار بیخشد بر مردم خیش کار ...

۷-۳. سایر واژگان حوزه کشاورزی

۷-۳-۱. کشت و درود

واژه «کشت» بسامد بالایی در اشعار فردوسی دارد. به طور معمول در کنار آن از واژه «درود» به معنای درو کردن استفاده شده است. فردوسی در بخش «ستایش سلطان محمود» با اشاره به کشت و کار می گوید که روزی من از این سرزمین به دست می آید: (۲۰۶۶۵ - ۵۶۸)

همی گنگ خوانم بهشت من است بر آورده بوم و کشت من است
هم اینجام کشت و هم اینجام خورد هم اینجام مردان روز نبرد ...

در بخش «آبادانی و آرامش شهرها هنگام پادشاهی هوشنگ» فردوسی با اشاره به اقدامات هوشنگ در آبادانی روستاها و ساخت کانال‌های آبی برای آبیاری چراگاه‌ها و مزارع و توجه به کشاورزی، آورده است: (۳۱۹ - ۱۰)

... چراگاه مردم بدان برفزود پراگند پس تخم و کشت و درود ...
در داستان «دلخوشی دادن سام سیندخت را» هم اینگونه آمده است: (۳۱۴۱ - ۸۹)
به کابل دگر سام را هر چه بود ز کاخ و ز باغ و ز کشت و درود ...

۷-۳-۲. غله

این واژه تنها در دو جای شاهنامه و در داستان بر تخت نشستن پیروز و خشکی هفت سال افتادن بر زمین ایران دیده می شود که پیروز فرمان می دهد کسی غله را انبار نکند و هر چه در انبارهاست در اختیار مردمان قرار دهند. این واژه در شاهنامه بر خلاف تلفظ رایج امروزی اش که لام مشدد دارد، بدون تشدید تلفظ می شود: (۳۶۸۳۷ - ۱۰۱۶)

... غله هر چه دارید پیدا کنید ز دینار پیروز گنج آگنید

هر آن کس که دارد نهانی غله و گر گاو و گر گوسفند و گله

۳-۷-۳. چارپایان

این واژه در پنج مورد از داستان‌های شاهنامه به چشم می‌خورد. یک نمونه، در بخش رسیدن خسرو پرویز با بهرام چوبینه به همدیگر، آمده است: (۴۴۲۰۹ - ۱۲۱۷)

... همه خارستان‌ها کنم چون بهشت
پر از مردم و چارپایان و کشت

۳-۷-۴. خوشه

این واژه در معدودی از داستان‌های شاهنامه به کار رفته است از جمله در بخش «برگشتن هرمزد از بیداد به دادگستری»: (۴۲۲۶۲ - ۱۱۶۵)

... از آن خوشه‌ای چند ببرید و برد
به ایوان و خوالیگرش را سپرد ...

۳-۷-۵. غوره

این واژه تنها در یک جای شاهنامه دیده می‌شود که در همان بخش «برگشتن هرمزد از بیداد به دادگستری» است: (۴۲۲۶۱ - ۱۱۶۴)

... به ره بر یکی رز پر از غوره دید
بفرمود تا کِهتر اندر دوید ...

۴. نتیجه‌گیری

پس از بررسی و تحلیل آماری نمونه‌ها درباره کارکرد وجوه کشاورزی در شاهنامه، نتایج زیر به دست آمد:

۱. بررسی وجوه کشاورزی شاهنامه از آن نظر اهمیت دارد که فردوسی به صورت گسترده‌ای از واژگان مرتبط با این حوزه در اثرش بهره جسته است. از دلایل این کار می‌توان به دهقان و روستازاده بودن شاعر، اهمیت فراوان کشاورزی در دوره زندگی فردوسی، وقوع اغلب داستان‌های شاهنامه در محیط‌های طبیعی و مرتبط با حوزه کشاورزی، اشتغال بخش بزرگی از مردم در آن دوران به پیشه کشاورزی و امور وابسته به

آن، نقش کشاورزی در پشتیبانی از سپاهیان در جنگ‌ها از نظر تامین آذوقه، حمل و نقل اشاره کرد.

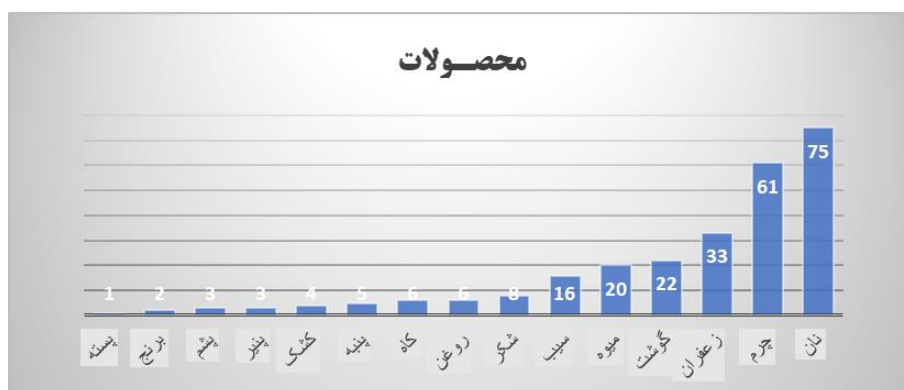
۲. کشاورزی یکی از ارکان مهم زندگی زمان زیست فردوسی بوده است و درصد بالایی از مردمان آن روزگار به کشت و کار مشغول بوده‌اند. تولید مواد غذایی و وابستگی حیات مردمان به وجود محصولات کشاورزی و همچنین استفاده از محصولات جانبی کشاورزی و دامداری مانند پشم، مو، پنبه، چوب، پوست، استخوان، روغن و دانه‌ها و گیاهانی که در صنعت رنگرزی کاربرد داشتند، نقش اساسی در این زمینه داشته است.

۳. فردوسی شناخت کاملی از حوزه کشاورزی و حوزه‌های مرتبط داشته، چرا که او خود روستازاده بوده است و از نزدیک کشاورزی و زندگی در محیط کشت و کار و زندگی در آن فضا را درک کرده و محصولات و ابزار و حیوانات آن را به خوبی می‌شناخته است.

۴. فردوسی از واژگان مرتبط با ابزار و محصولات و اماکن کشاورزی به خوبی در سرایش شاهنامه بهره برده است و این واژگان با توجه به اینکه بیشتر داستان‌ها و رویدادهای شاهنامه در خارج از شهرها و در نزدیکی زمین‌های کشاورزی و باغ و بوستان می‌گذرد، بسامد بالایی در اشعار فردوسی دارند.

۵. تقریباً در بیشتر داستان‌های شاهنامه به واژگان حوزه کشاورزی برمی‌خوریم چه داستان‌هایی که وجه رزمی و حماسی‌شان بالاست، چه داستان‌هایی که جنبه عاشقی و عاطفی در آنها غلبه دارد و چه داستان‌هایی که به بیان حوادث تاریخی و اسطوره‌ای پرداخته‌اند.

۶. در نهایت با نگاهی آماری و با دسته‌بندی کردن این واژه‌ها در چند گروه، به شناخت جامع‌تری از تنوع و فراوانی این واژگان در شاهنامه دست می‌یابیم.

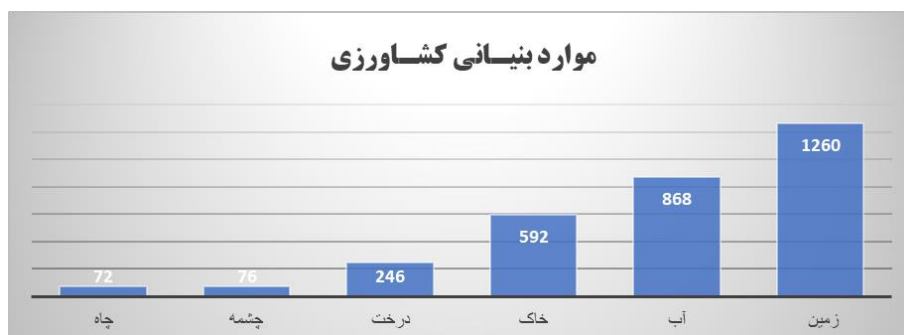
در بخش محصولات کشاورزی واژه‌های نان با فراوانی ۷۵ بار، چرم ۶۱ بار و زعفران با ۳۳ بار تکرار در رتبه‌های نخست تا سوم قرار دارند و پسته با یک مورد، در پایین‌ترین نقطه قرار گرفته است. فراوانی زعفران به دلیل کشت این محصول در نقاط شرقی ایران بوده است.

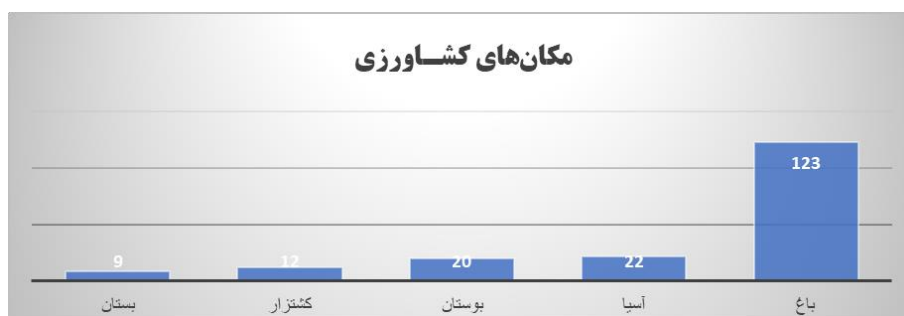
همان‌طور که پیشتر اشاره شد، اسب بسامد بالایی در اشعار فردوسی دارد و این واژه به شکل‌های اسب یا اسپ با ۶۵۲ بار تکرار فاصله بسیار زیادی با دیگر حیواناتی دارد که در شاهنامه به آنها اشاره شده است.

در میان غلاتی که در شاهنامه از آنها نام برده شده است، گندم اختلاف درخور توجهی با دیگر غلات دارد که نشان از اهمیت نان در میان مردمان آن روزگار و دیگر دوران کشورمان دارد. زیرا خوراک غالب مردمان در روزگاران پیشین نان بوده است و وجود ضرب‌المثل‌های بی‌شمار در این باره نشان می‌دهد که گندم چه ارج و ارزشی بین مردم به‌ویژه طبقات فرودست جامعه داشته است.

در میان موارد بنیانی کشاورزی که پایه و اساس این فعالیت به‌شمار می‌روند، زمین با ۱۲۶۰ با تکرار صاحب رکوردی ممتاز است و پس از آن واژه آب با ۸۶۸ بار تکرار و سپس خاک با ۵۹۲ بار تکرار در رده‌های بعدی قرار دارد.

در میان مکان‌های کشاورزی هم باغ با ۱۲۳ بار تکرار با اختلافی چشمگیر در صدر قرار دارد، چرا که باغ از دوران ایران باستان تاکنون مکانی برای کشت و کار و همچنین تفریح و گذراندن اوقات فراغت بوده است.

منابع

الف. منابع فارسی

- آیدنلو، سجاد. (۱۳۹۰)، *دفتر خسروان (برگزیده شاهنامه فردوسی)*، چاپ اول، تهران: سخن.
- حمیدیان، سعید. (۱۳۹۳). *درآمدی بر اندیشه و هنر فردوسی*، چاپ سوم، تهران: نشر ناهید.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۴۶). *لغت نامه (زیر نظر دکتر محمد معین)*. جلد‌های مختلف، تهران: دانشگاه تهران (سازمان لغت‌نامه)..
- رضازاده شفق، صادق. (۱۳۲۰). *تاریخ ادبیات ایران*. چاپ اول، تهران: دانش..
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۵۱). *تاریخ ادبیات در ایران، جلد اول (از آغاز عهد اسلامی تا دوره سلجوقی)*. چاپ اول، تهران: ابن سینا.
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۳۸). *مختصری در تاریخ تحول نظم و نثر پارسی*. چاپ پنجم، تهران: دانشگاه تهران.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۹۳). *شاهنامه فردوسی (متن کامل) براساس چاپ مسکو*. به کوشش سعید حمیدیان، چاپ بیستم، تهران: نشر قطره.
- کزازی، جلال‌الدین. (۱۳۹۰). *نامه باستان ویرایش و گزارش شاهنامه فردوسی جلد دوم، چاپ ششم، تهران: سمت*.
- مقدس. (۱۳۷۶). *فرهنگ فارسی*. جلد‌های یکم تا پنجم، چاپ یازدهم، تهران: امیرکبیر.
- میرباقری فرد، سیدعلی اصغر، شریفی ولدانی، غلامحسین، آقاحسینی دهاقانی، حسین، طغیانی اسفرجانی، اسحاق و براتی خوانساری، محمود. (۱۳۸۷). *تاریخ ادبیات ایران*. جلد اول، چاپ چهارم، تهران: سمت.
- نوشین، عبدالحسین. (۱۳۸۶). *واژه‌نامهک (فرهنگ واژه‌های دشوار شاهنامه)*. چاپ دوم، تهران: معین.

References

- Aidanlu, S. (2011), *Office of khosrowan(selected Shahnameh of Ferdowsi)*, first edition, Tehran: speech. (in Persian)
- Dehkhah, A. (1967), *Dictionary (under the supervision of Dr. Mohammad Ma'in)*, various volumes, Tehran: University of Tehran (dictionary organization). (in Persian)

Ferdowsi, A.(2014), *Shahnameh of Ferdowsi (full text) based on the Moscow Edition*, by the efforts of Saeed hamidyan, twentieth edition, Tehran: published by drops. (in Persian)

Hamidian, S. (2014), *Income on the thought and art of Ferdowsi*, third edition, Tehran: published by Naheed. (in Persian)

Kazazi, J.(2011), *Ancient Letter edited and reported by the Shahnameh of Ferdowsi*, Volume Two, sixth edition, Tehran: samt.

Moghadasi, (1997), *Persian culture*, volumes one to five, eleventh edition, Tehran: Amir Kabir. (in Persian)

Mirbaghri, F, Sayyid, A, Sharifioldani, Gh, Aghahsineidhaqani, H, Toghiani asfarjani, Ishaq and brati Khansari, Mahmoud, (2008), *History of Iranian literature*, volume one, fourth edition, Tehran: samt. (in Persian)

Noshin, A, (2007), *The dictionary of the difficult words of the Shahnameh*, second edition, Tehran: Ma'in. (in Persian)

Rezazadeh Shafaq, S. (1941), *History of Iranian literature*, first edition, Tehran: knowledge. (in Persian)

Safa, Z.(1972), *History of literature in Iran, Volume One (from the beginning of the Islamic era to the Seljuk period)*, first edition, Tehran: Ibn Sina. (in Persian)

Safa, Z. (1959), *A brief history of the evolution of Persian prose and order*, fifth edition, Tehran: University of Tehran. (in Persian)